

คำนำ

เอกสารวิชา **เจตสิกปรมัตถ์** นี้ มุ่งให้นักศึกษามีความรู้เกี่ยวกับเรื่องของธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตให้มีสภาพแตกต่างกันไป คือ ทำให้จิตเป็นอกุศลบ้าง อกุศลบ้าง เป็นวิบากบ้าง เป็นกิริยาบ้างตามสมควร อันก่อให้เกิดพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ ที่ไม่ดีบ้าง ที่ดีบ้าง ที่ไม่ดีไม่ชั่วบ้าง แตกต่างกันไปตามสภาพของธรรมคือเจตสิกที่ไปปรุงจิตนั้น อันจะก่อให้เกิดผลหรือไม่ก่อให้เกิดผลเป็นความสุขหรือความทุกข์ต่อไปในปัจจุบันและในสัมปรายภพ ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ขั้นสูงสุดชั้นละเอียด ที่ไม่มีคำสอนใดจะกล่าวไว้ละเอียดลออเท่าคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกแล้ว

วิชาเจตสิกปรมัตถ์นี้ ได้ใช้หนังสืออภิธรรมมัตถสังคหะมาเป็นเค้าโครงของเนื้อหา ส่วนรายละเอียดเพิ่มเติม ได้นำมาจากพระไตรปิฎกบ้าง อรรถกถาบ้าง ตลอดจนของท่านอาจารย์ยุคใหม่หลายท่านที่อธิบายขยายความให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น สำหรับเนื้อหาในภาคปฏิบัติซึ่งอาจมีแทรกบ้าง ได้นำมาจากคำสอนของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ซึ่งคณะผู้จัดทำเห็นว่าง่ายต่อการนำไปปฏิบัติของนักศึกษา จะทำให้วิชานี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การจัดทำเอกสารประจำวิชานี้ แม้จะมีการตรวจทานและตรวจแก้ไขปรับปรุงเนื้อหา มาหลายครั้ง แต่ก็อาจจะมีสิ่งที่ยังไม่สมบูรณ์ จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หากท่านผู้รู้ท่านใดได้พบข้อผิดพลาดด้านใดก็ตาม ขอได้โปรดให้ข้อเสนอแนะ เพื่อเป็นข้อมูลให้การปรับปรุงพัฒนาเนื้อหาให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป และคณะผู้จัดทำต้องขอขอบพระคุณและอนุโมทนาบุญกับท่านเจ้าของตำราหรือบทความตามที่ระบุไว้ในบรรณานุกรมท้ายเล่มหรือมิได้ระบุก็ตาม ที่คณะผู้จัดทำได้อ่านตำราหรือบทความของท่านนำมาประมวลเป็นความรู้ไว้ในเอกสารชุดนี้ด้วย

คณะผู้จัดทำหลักสูตรอภิธรรมศึกษา

สำนักเรียนพระอภิธรรม วัดพระธรรมกาย

พฤษภาคม ๒๕๖๓

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

(พระไตรปิฎก เล่ม/ข้อ/หน้า) , อรรถกถาและฎีกา เล่ม/หน้า)

คัมภีร์ที่ใช้อ้างอิงในที่นี้ใช้ พระไตรปิฎกที่มีอรรถกถาอยู่รวมเล่มเดียวกัน ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (มก.) เล่มแปลภาษาไทย ตัวย่อจะมีเพียง เล่ม/หน้า หากมีอรรถกถาด้วยก็จะเพิ่มตัว
อ. ต่อด้วย หากเป็นฉบับภาษาไทยหรือบาลีก็จะวงเล็บด้วย แล้วจึงตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า
ตัวอย่างเช่น **วิ.มหาวิ. (บาลี)** ถ้ามีอรรถกถาก็จะเป็น **วิ.มหาวิ.อ. (ไทย)** หมายถึง **วินัยปิฎก มหา
วิภังค์ อรรถกถาสมันตปาสาทิกา** ฉบับแปลภาษาไทย

หากใช้คัมภีร์อื่นนอกจากฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ก็จะระบุที่มาให้ชัดเจนเฉพาะเล่มไป
เช่น สารตถ. (ฎีกาวินัย) 1/23 หมายถึง ฎีกาพระวินัย ชื่อสารัตถที่ปนี

พระวินัยปิฎก

วิ.มหาวิ.	วินัยปิฎก มหาวิภังค์
วิ.ภิกขุณี.	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์
วิ.มหา.	วินัยปิฎก มหาวรรค
วิ.จุฬ.	วินัยปิฎก จุฬวรรค
วิ.ป.	วินัยปิฎก ปริวารวรรค

ชื่อย่อตัวหน้าพระวินัยคือ วิ. บางแห่งใช้ วินย. พระวินัยมีอรรถกถาชื่อ สมันตปาสาทิกา

พระสุตตันตปิฎก

ที.ลี้.	ทีฆนิกาย ลีลขันธวรรค
ที.มหา.	ทีฆนิกาย มหาวรรค
ที.ปา	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค
	ทีฆนิกายมีอรรถกถาชื่อ สุมังคลวิลาสินี
ม.มฺว.	มัชฌิมนิกาย มูลปัณฑนาสก์
ม.ม.	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณฑนาสก์
ม.อุ.	มัชฌิมนิกาย อุपरิปัณฑนาสก์
	มัชฌิมนิกายมีอรรถกถาชื่อ ปปัญจสุทนต์

ส.ส.	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค		
ส.นิ.	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค		
ส.ข.	สังยุตตนิกาย ขันธวรรค		
ส.สพ.	สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค		
ส.มหา.	สังยุตตนิกาย มหาวรรค		
อง.เอกก.	อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	อง.สตุตก.	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต
อง.ทูก.	อังคุตตรนิกาย ทูกนิบาต	อง.อฏฐก.	อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต
อง.ติก	อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	อง.นวก.	อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต
อง.จตุกก.	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	อง.ทสก.	อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต
อง.ปญจก.	อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	อง.เอกาทสก.	อังคุตตรนิกาย เอกาทสกนิบาต
อง.ฉกก.	อังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต		
ขุ.ขุ.	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	ขุ.เถรี.	ขุททกนิกาย เถรีคาถา
ขุ.ธ.	ขุททกนิกาย ธรรมบท	ขุ.ชา.	ขุททกนิกาย ชาดก
ขุ.อุ.	ขุททกนิกาย อุทาน	ขุ.ม.	ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ขุ.อิติ.	ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	ขุ.จุฬ.	ขุททกนิกาย จุฬินิเทศ
ขุ.สุ.	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	ขุ.ป.	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามวรรค
ขุ.วิ.	ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ	ขุ.อป.	ขุททกนิกาย อปทาน
ขุ.เป.	ขุททกนิกาย เปตวัตถุ	ขุ.พุท.	ขุททกนิกาย พุททวงศ์
ขุ.เถร.	ขุททกนิกาย เถรคาถา	ขุ.จริยา	ขุททกนิกาย จริยาปิฎก

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ส.	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	บางแห่งใช้ชื่อย่อเป็น อภิ.ธ.
อภิ.วิ.	อภิธรรมปิฎก วิมังค์	
อภิ.ธ.	อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา	
อภิ.ป.	อภิธรรมปิฎก ปุคคัลบัญญัติ	
อภิ.ก.	อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ	
อภิ.ย.	อภิธรรมปิฎก ยมก	
อภิ.ป.	อภิธรรมปิฎก ปัญฐาน	

คัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ

วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมรรค
มิลินฺท.	มิลินทปัญญา
เนตฺตติ.	เนตฺตติปกรณ

คัมภีร์ฎีกา

มงฺคล.	มงฺคลัตถทีปนี
วชิร.	วชิรพุทฺธิ
สารตฺถ.	สารตฺถทีปนี
วิมตฺติ.	วิมตฺติวิโนทนี
กงฺขา.ฎีก.	กงฺขาวิตฺตธัมมฎีกา
กงฺขา.นวฎีก.	กงฺขาวิตฺตธัมมอภินวฎีกา
ที.ฎีก.	ทีฆนิกาย ฎีกา
สี.ฎีก.	สีลขันธวรรค อภินวฎีกา
ม.ฎีก.	มัชฌิมนิกาย ฎีกา
ล.ฎีก.	ล่งยุตตนิกาย ฎีกา
อง.ฎีก.	อังกุตตรนิกาย ฎีกา
วิสุทฺธิ.ฎีกา	วิสุทฺธิมรรค มหาฎีกา (ปรหมตถมัญญชฺสา)
มณิมณฺช.	มณีสารมัญญชฺสา
ขุทฺท.ฎีก.	ขุทฺทลิกขาฎีกา

สารบัญ

คำนำ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

	หน้า
บทที่ ๑ สภาวะเจตสิก	1-2
๑. ความหมายของเจตสิก	2
๒. ลักษณะที่ประกอบกับจิต	3
๓. จำนวนและหมู่ของเจตสิก	4
ภาพเจตสิก ๕๒ ดวง	6
๕. ความหมายโดยย่อของเจตสิกแต่ละชนิด	7
บทที่ ๒ อัญญาสมานราสีเจตสิก	12
๑. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗	14
๑. ผัสสเจตสิก	15
๒. เวทนาเจตสิก	16
ข้อควรปฏิบัติเมื่อเกิดเวทนา	16
๓. สัญญาเจตสิก	17
ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับสัญญา	17
ตัวอย่างนิทานประกอบ เรื่องก้อนหินและเม็ดทราย	18
๔. เจตนาเจตสิก	19
ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับเจตนา	20
๕. เอกัคคตาเจตสิก	20
๖. ชีวีตินทรีย์เจตสิก	21
๗. มนสิการเจตสิก	21

๒. ปกิณณกเจตสิก	22
๑. วิตกเจตสิก	23
๒. วิจารเจตสิก	23
๓. อธิโมกข์เจตสิก	24
๔. วิริยเจตสิก	24
๕. ปีติเจตสิก	26
ประเภทของปীติ	27
ธรรมที่เป็นเหตุเกิดปীติฝ่ายกุศล	27
นิทานประกอบ เรื่องผู้มีอุพเพงคาปীติ	29
๖. ฉันทเจตสิก	31
บทที่ ๓ อกุศลราสีเจตสิก	35
๑. โมจตุกเจตสิก	36
๑. โมหเจตสิก	36
๒. อหิริกเจตสิก	37
๓. อโนตตัปปเจตสิก	38
๔. อุทัจจเจตสิก	38
๒. โลติกเจตสิก	39
๑. โลภเจตสิก	39
๒. ทิฏฐิเจตสิก	40
๓. มานเจตสิก	41
๓. โทจตุกเจตสิก	42
๑. โทสเจตสิก	42
๒. อีสสาเจตสิก	43
๓. มัจฉริยเจตสิก	43

ความตระหนี่ ๕ ชนิด	44
๔. กุกกุงจะเจตสิก	46
การป้องกันมิให้เกิดกุกกุงจะ.....	47
๕. ถีนเจตสิก	48
๑. ถีนเจตสิก.....	48
๒. มิตถเจตสิก	49
ธรรมที่แก้ถีนมิตถะ.....	49
๕. วิจิกิจฉาเจตสิก	50
ธรรมแก้วิจิกิจฉา	51
สรุปอกุศลเจตสิก ๑๔	51
บทที่ ๔ โสภณราสีเจตสิก ๒๕	52
๑. โสภณสาธารณเจตสิก ๑๗	54
๑. สัทธาเจตสิก	55
องค์ประกอบของศรัทธา ๔ ประการ.....	56
ประเภทของศรัทธา	58
ข้อพิสูจน์ว่าควรเชื่อในสิ่งใดหรือคำสอนของผู้ใด	63
ลักษณะของผู้มีศรัทธา	64
คุณของศรัทธา.....	66
อานิสงส์ของผู้มีศรัทธา ๕ ประการ	69
วิธีปลูกศรัทธา	70
๒. สติเจตสิก	71
ประเภทของสติ.....	72
๓. หิริเจตสิก	75
๔. โอตตปปเจตสิก	77
การปลูกฝังให้มีหิริโอตตปปะ	79

๕. อโลภเจตสิก	79
เหตุใกลีให้เกิดอโลภะ	80
คุณและวิบากของความไม่โลภ	80
๖. โทสเจตสิก.....	82
คุณและวิบากของความไม่โกรธ.....	82
๗. ตัตตรมัจฉัตตตาเจตสิก	83
๘. กายปัสสัทธิ ๙. จิตตปัสสัทธิ.....	84
๑๐. กายลหุตา ๑๑. จิตลหุตา	84
๑๒. กายมฺหุตา ๑๓. จิตมฺหุตา.....	85
๑๔. กายกัมมัญญตา ๑๕. จิตตกัมมัญญตา	85
๑๖. กายปาคุญญตา ๑๗. จิตตปาคุญญตา.....	86
๑๘. กายชุกตา ๑๙. จิตตชุกตา	86
๒. วิรตีเจตสิก ๓	87
๑. สัมมาวาจาเจตสิก.....	88
๒. สัมมากัมมันตเจตสิก	89
๓. สัมมาอาชีวะเจตสิก.....	89
๓. อัปปมัญญาเจตสิก ๒	90
๑. กรุณาเจตสิก.....	91
๒. มุทิตาเจตสิก	92
๔. ปัญฺเฑนทริยเจตสิก	93
๑. จินตามยปัญญา.....	94
๒. สุตมยปัญญา	96
๓. ภาวนามยปัญญา	96
วิธีทำภาวนามยปัญญา.....	98
คุณและวิบากของปัญญา	99

บทที่ ๕ ความสัมพันธ์ของจิตและเจตสิก	102
๑. ความสัมพันธ์แบบสัมปโยคะ	103
๑.๑. สัมปโยคะของอัญญุสमानเจตสิก ๑๓	104
๑.๒. สัมปโยคะของอกุศลเจตสิก ๑๔	107
๑.๓. สัมปโยคะของโสภณเจตสิก ๒๕	107
อนิยตโยคีเจตสิก และ นียตโยคีเจตสิก	109
๒. ความสัมพันธ์แบบสังคหะ	114
๒.๑. สังคหะของอกุศลจิต ๑๒	115
๒.๒. สังคหะของอเหตุกจิต ๑๘	116
๒.๓. สังคหะของกามาวจรโสภณจิต ๒๔	116
๒.๔. สังคหะของมหัคคตจิต ๒๗	117
๒.๕. สังคหะของโลกุตตรจิต	118
๓. ความสัมพันธ์แบบตทุภยมิสสกะ	120
สรุปเรื่องเจตสิกปรมัตถ์	122

บรรณานุกรม

เจตสิกปรมัตถ์

พระญาณธชะ (แลตีสยาตอ) . **อภิธัมมัตถสังคหะ และ ปรมัตถทีปนี**. แปลโดย พระคันธสารากี
วงศ์ กรุงเทพฯ : ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ครั้งที่ 1 มกราคม 2546

วรรณสิทธิ ไททยะเสวี, ผู้รวบรวม. **คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ** ปริจเฉทที่ ๑ เจตสิก
ปรมัตถ์ กรุงเทพฯ : อักษรเนศวรการพิมพ์ แขวงสำราญราษฎร์ , ครั้งที่ 2,
16 มกราคม 2527

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, ผู้รวบรวมและเรียบเรียง . **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมทางไพบรณีย์**
กรุงเทพฯ : อภิธรรมโศติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
ครั้งที่ 4 สิงหาคม 2545 (อัดสำเนา)

ทวี ผลสมภพ, ผู้เรียบเรียง. **ปรัชญาอภิธรรม** กรุงเทพฯ : กิ่งจันทร์การพิมพ์ . มหาวิทยาลัย
รามคำแหง คณะมนุษยศาสตร์. 20 มิถุนายน 2526

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) . **พระธรรมเทศนา ๖๙ กัณฑ์** . กรุงเทพฯ : บริษัท
อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด

บุญมี - บุษกร เมธากร, ผู้เรียบเรียง. **คู่มือการศึกษา พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒**
เจตสิกปรมัตถ์. กรุงเทพฯ : เลียงเชียง ถนนบำรุงเมือง. ครั้งที่ 1,
26 พฤษภาคม 2545